

2. RETROSPEKTIVNÍ ANALÝZA VÝVOJE OSÍDLENÍ JMK V PŘEDMODERNÍM OBDOBÍ

Český sídelní systém je neoddělitelnou součástí širší evropské sídelní struktury, která se vyznačuje poměrně značnou stabilitou v čase a prostoru. Řada současných ekonomických a společenských procesů probíhá na pozadí sídelního uspořádání vytvořeného za historicky odlišných socioekonomických a (geo)politických podmínek. Pro vystižení současné sídelní situace v Jihomoravském kraji, resp. v České republice a pro pochopení logiky aktuální sídelní transformace je tedy nezbytné analyzovat historický sídelní vývoj a jeho hlavní činitele.

2.1 VÝVOJ SÍDELNÍHO SYSTÉMU VE STAROVĚKU A RANÉM STŘEDOVĚKU

Systém českého a moravského osídlení se vyvíjel v západní části širšího regionu střední Evropy s historicky proměnlivou intenzitou vztahů vůči ostatním evropským makroregionům. Kulturní a ekonomické kontakty českých zemí byly po dlouhou dobu poznamenány nedostatečným potenciálem levných dopravních cest (zejména vodních). Jak v ekonomickém, tak i kulturním smyslu bylo tedy území dnešní ČR evropskou semiperiferií a tato relativní izolovanost od soudobých sídelních jader ovlivňovala i genezi českého a moravského sídelního systému.

Přibližně v pozdní době bronzové vyvrcholila na našem území prehistorická kolonizace, kdy byla propojena stará sídelní oblast středních Čech s jižními sídelními lokalitami. Keltský kmen Bójů přispěl zejména v prvním století před Kristem k zahuštění sídelní soustavy prostřednictvím relativně rozlehlých opevněných hradišť městského typu (v jihomoravském prostoru např. Staré Hradisko, další známá sídliště pak v oblasti mezi Brnem a Břeclaví), začíná i postupná kolonizace pralesa mimo sídelní oblast skrze enklávy útočišť a dolů. Sídliště byla propojena obchodními stezkami a dobře rozvinutý byl rovněž zahraniční obchod (např. s Pobaltím).

Příchod původně polokočovných Slovanů střídajících od 400 n. l. v našem prostoru germánské obyvatelstvo vyústil počínaje rokem 700 do zakládání sídel trvalejšího charakteru. V souvislosti s krátkou existencí státního útvaru Velké Moravy se ohnisko sídelního vývoje přesunulo východním směrem, nicméně po zániku velkomoravské říše byl potvrzen český prostor jako těžiště vývoje našeho sídelního systému (Fialová et al., 1996, Srb, 2004).

Už koncem 9. století vykazovala některá hradiště na Velké Moravě (např. Mikulčice, či Staré Město u Uherského Hradiště) charakter městských sídel, tj. plnila vojenské a administrativní funkce, koncentrovala se zde specializovaná řemesla, šlo o střediska trhů a uzly dálkové dopravy. Některá z těchto sídlišť dosahovala populační velikosti až několika tisíc obyvatel, průměrná populační velikost se však pohybovala okolo 300 – 400 obyvatel (Hoffmann, 2009). Tato centra však neměla jakýkoli městský status zaručující specifické postavení jejich obyvatel.

Podobně na tom byla rovněž pozdější hradska centra raného přemyslovského státu - v prostoru jižní Moravy Brno, Břeclav, Znojmo či Bítov (Horská, Maur, Musil, 2002). Počátkem 12. století byla již na našem území rozvinuta také hustá síť trhových vsí.

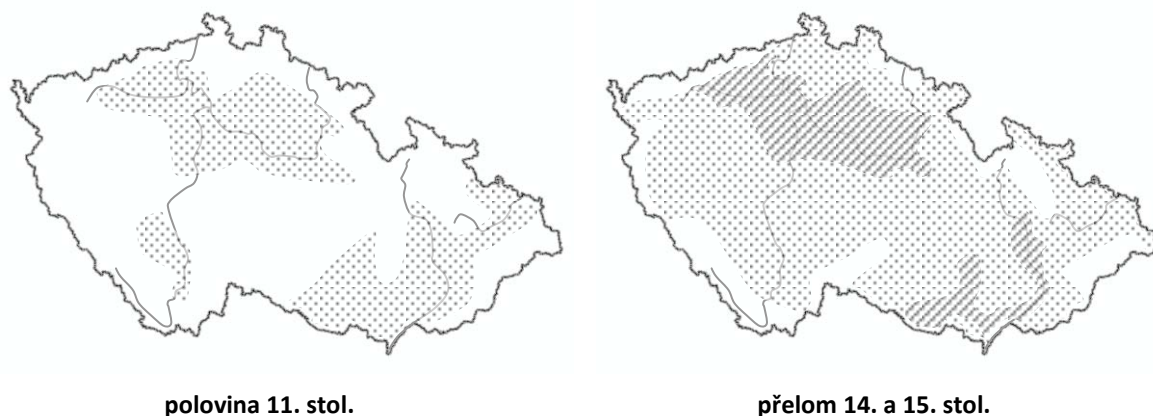
2.2 VÝVOJ SÍDELNÍHO SYSTÉMU VE VRCHOLNÉM A POZDNÍM STŘEDOVĚKU

K významné transformaci raně středověkého sídelního systému došlo v průběhu 13. století a to v souvislosti s německou (tzv. vnější) kolonizací (německá kolonizace, jež dosidlovala hornatější a odlehlejší oblasti mimo staré sídelní území následovala po tzv. vnitřní kolonizaci odehrávající se uvnitř tohoto území ve 12. století). Dle odhadů Zdeňka Boháče (Fialová et al., 1996) bylo v rámci kolonizace osídleno cca 20 % dnešní rozlohy Čech; v moravském prostoru byly kolonizační procesy ještě intenzivnější. Nejednalo se pouze o významný zásah do struktury osídlení, nýbrž o komplexní změnu krajinné osnovy. Do konce 13. století byla v českomoravském prostoru vybudována síť měst a městeček (královská, vrchnostenská, poddanská a horní města) a přírodní krajina definitivně ztratila převahu – nadpoloviční část území byla tvořena kulturní osídlenou krajinou přírodě blízkou (Lów, Míchal, 2003). České a moravské osídlení té doby bylo

vytvářeno dvěma vrstvami složenými jednak ze starých slovanských sídel doplňovaných sídly vzniklými kolonizací. Srb (2004) odhaduje pro konec 13. století počet osad (sídelních lokalit) na přibližně pět až šest tisíc.

Obr. 2.1: Jádra osídlení s hustotou zalidnění nad 15 osob/km² (tečkovaná šrafura), resp. 55 osob/km² (šikmá šrafura).

Zdroj: upraveno dle Fialová et al., 1996

Tab. 2.1: Vývoj počtu domů a obyvatel ve vybraných městech Jihomoravského kraje.

Zdroj: Lázníčka, 1948

město	počet domů					počet obyvatel		
	1670	1716	1763	1790	1834	1763	1790	1834
Blansko	59	61	87	132	205	666	980	1 453
Boskovice	193	182	264	322	493	2 218	3 617	4 911
Brno	697	-	809	1 320	1 933	7 805	19 289	3 7107
Břeclav	26	40	47	216	292	851	1 483	2 256
Bučovice	72	100	146	232	260	1 199	1 800	2 473
Bzenec	204	156	249	454	558	1 427	2 811	3 118
Dolní Kounice	115	153	205	297	370	810	2 021	2 644
Hodonín	119	110	124	290	349	986	2 265	2 938
Hustopeče	127	200	258	312	376	1 462	2 330	2 906
Ivančice	186	189	356	447	582	1 573	1 110	3 519
Ivanovice na Hané	78	135	232	241	296	1 292	1 669	2 006
Jevišovice	33	52	115	148	180	635	834	1 037
Kyjov	-	-	163	214	261	1 119	1 596	1 922
Mikulov	413	207	408	760	805	2 941	4 420	4 901
Moravský Krumlov	89	63	89	175	210	530	1 361	1 442
Podivín	66	95	117	234	311	683	1 464	1 917
Pohořelice	72	71	89	175	185	718	1 323	1 701
Rosice	20	51	132	86	128	333	542	868
Slavkov u Brna	157	163	216	247	327	1 236	2 061	2 621
Strážnice	273	200	400	578	577	2 838	4 188	4 386
Tišnov	105	138	157	191	229	1 043	1 208	1 699
Veselí nad Moravou	116	153	175	376	421	1 553	2 390	2 543
Vyškov	138	154	236	292	314	1 592	2 690	3 264
Znojmo	481	-	512	716	846	2 372	5 486	5 411
Židlochovice	75	96	128	172	195	868	1 004	1 200

Koncem 13. století již byla relativně stabilizována síť větších měst, v průběhu 14. až 16. století pak byla osnova sídelního systému doplňována dalšími tržními centry, poměrně rovnoměrně rozmístěnými malými městy posilujícími díky aktivitám církevní a šlechtické vrchnosti. Vzhledem k tomu, že jihomoravský prostor náleží převážně ke starému sídelnímu území (viz obr. 2.1), většina jihomoravských významnějších městských sídel vývojově navazovala na starší hradecká či klášterní centra (např. Brno, Znojmo, Hodonín, Boskovice, Bzenec), nebo vznikla povýšením trhových vsí (např. Kyjov, Ivanovice na Hané). Středověké utváření sídelní struktury bylo modelováno rovněž průběhem významných dálkových komunikačních tras (důležitý faktor rozvoje např. u Břeclavi, Hustopečí, Letovic či Strážnice). Již ve středověku se v jihomoravské sídelní struktuře projevuje vliv silného městského centra Brna (potlačování rozvoje významnějších městských sídel v bezprostředním okolí).

Hustota městského osídlení byla sice na jižní Moravě v předbělohorském období ve srovnání se střední či severní Moravou nižší, nicméně při započítání menších městeček disponoval jihomoravský sídelní prostor hustou sítí center. Specifikem pak byla existence relativně velkého počtu čistě zemědělských městeček bez výraznější řemeslné výroby; řada z nich byla orientována na vinařskou produkci. Sídelně významný rozvoj vinohradnictví byl přerušen třicetiletou válkou.

2.3 VÝVOJ SÍDELNÍHO SYSTÉMU V NOVOVĚKU

Třicetiletá válka znamenala zbrzdění případných růstových trendů, v řadě oblastí došlo k výrazné depopulaci – mezi nejvíc postižené patřily zejména nížinné oblasti (Brněnsko, Břeclavsko).

Období třicetileté války bylo současně spouštěčem systémových změn ve vývoji osídlení. Územně diferencované protoindustriální aktivity začínají stále silněji promlouvat do dynamiky a formy vývoje sídelního systému. Od novověku tak lze zaznamenat stále sílící souvislost mezi ekonomickou výkonností města a jeho populačním vývojem. Populační růst byl zřetelný např. u měst s rozvíjející se exportní výrobou. Růst měst zapojených do širších ekonomických sítí kontrastoval se stagnací těch středisek, která zůstávala orientována pouze na místní trhy.

Vývoj řady velkých moravských měst byl zpomalen dopady válečných zátěží – města se tak až na výjimky nestala výraznějšími organizačními, kapitálovými či technologickými ohnisky utváření nových ekonomických vztahů; manufakturní organizace práce se zde začala sporadicky uplatňovat až ve druhé polovině 18. století. Oproti tomu řada menších vrchnostenských měst (například Letovice) představovala v daném období centra moderního podnikání, zejména v textilním průmyslu (tkalcovství a soukenictví). Faktorský výrobní systém zahrnoval samozřejmě i venkovskou protoindustrii a posiloval ekonomické vazby mezi městy a jejich venkovským zázemím. V oblasti jižní Moravy byl přitom zřetelný gradient mezi více řemeslně rozvinutou severní částí a výrazně zemědělským jihem. Určitým symptomem fungování tehdejšího osídlení jako systému je rozvíjející se vztah mezi vývojem protoindustriálních měst a souvisejícím ekonomickým růstem center v úrodných zemědělských oblastech, jež prosperovala z exportu zemědělských komodit právě do nezemědělsky specializovaných oblastí.

2.4 STRUČNÉ SHRUTÍ KAPITOLY 2

- Velká část území Jihomoravského kraje patří mezi tzv. stará sídelní území; současná struktura regionálního sídelního systému tak může v řadě případů vycházet z historicky poměrně velmi vzdálených faktorů.
- Většina jihomoravských významnějších městských sídel ve středověku vývojově navazovala na starší hradecká či klášterní centra. Hustota městských sídel byla na jižní

Moravě nižší nežli na Moravě střední či severní, nicméně byla účinně doplňována hustou sítí drobnějších tržních center.

- Dynamika sídelního vývoje zejména v oblasti úvalů byla podporována průběhem významných dálkových komunikačních tras.
 - Od období novověku je znatelný rozdíl mezi řemeslně/protoindustriálně rozvinutou severní částí a převážně zemědělským jihem kraje.
-

Použitá literatura a zdroje:

FIALOVÁ, L. et al. (1996): Dějiny obyvatelstva českých zemí. Praha.
HORSKÁ, P., MAUR, E., MUSIL, J. (2002): Zrod velkoměsta – urbanizace českých zemí a Evropa. Litomyšl.
LÁZNIČKA, Z. (1948): Moravská města – anthropogeografická studie. Brno.
LÖW, J., MÍCHAL, I. (2003): Krajinný ráz. Kostelec nad Černými Lesy.
SRB, V. (2004): 1 000 let obyvatelstva českých zemí. Praha.